

ÇESK ZADEJA. JETA DHE VEPRA

VASIL S. TOLE

Prishtinë: Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës
(2022, ISBN 978-9951260534)

Çesk Zadeja në muzikën shqiptare duhet lexuar si një biografi e cila bën bashkë marrëdhënien personale mes biografi-shkruesit dhe subjektit, çka reflektohet tek synimi i autorit për të shkruar “pelegrinazhin tokësor të një njeriu” të madh, po të perifrazonim historianin Thomas Carlyle, (*Critical and Miscellaneous Essays*, 1838). Kjo vjen edhe përmes aksesit tek pjesa personale e dokumentave. Libri hyn në kategorinë e biografive studimore të natyrës kritike, duke marrë parasysh burimet dokumentare parësore, si dhe aparatit referencial që e shoqëron atë. Vërejmë që autori nuk ka dashur të komunikojë vetëm me lexuesin e specializuar, por të kapë një profil më të gjerë muzikofil, çka ka lënë mënjanë gjithsesi analiza më të thelluara sistematike të veprës kompozicionale të

Zadejës. Nga ana tjetër, duke parë vëllimin e librit, vëren sfidën e madhe të tij si autor për të kaluar nëpër duar materialet arkivore, tepër të pasura, të prejardhura nga arkivi personal i Zadesë dhe që, në shumicën e rasteve, botohen për herë të parë. Në libër gjejmë tipologji të ndryshme dokumentash: foto dhe dokumente zyrtare, shënime personale të ndryshme, epistolar, si dhe dorëshkrime origjinale të partiturash.

Libri ka një renditje kronologjike. Në kreun e parë njihemi me pjesën e hershme të jetës së Çesk Zadesë, periudhë në të cilën shfaqen prirjet e para të tij për muzikën dhe kontekstet në të cilat ato zhvillohen. Si fillim, shkojmë në Shkodër, në kulturën urbane të këtij qyteti dhe rolin që ajo pati në formimin e tij. Veçohen, së pari konteksti françeskan, shumë i rëndësishëm,

një periudhë shkollimi në Romë në konservatorin Santa Cecilia, si dhe puna e tij tek Radio Shkodra. Në pjesën e fundit, kemi transferimin e tij drejt Tiranës, ku angazhohet pranë Ansambllit të Ushtrisë.

Kreu i dytë flet për shkollimin e tij në Moskë, në Bashkimin Sovjetik dhe fillimet e karrierës së tij artistike pas kthimit në atdhe. Përfshin një periudhë më shumë se dhjetëvjeçare por mjaft intensive. Kemi përvojën studentore në një nga shkollat më prestigjioze të kohës, por edhe atë njerëzore në një vend me jetë të pasur kulturore, që për ta ilustruar do të mjaftonin vetëm prania e dy figurave të tilla si Prokofiev e Shostakovic. Po kështu, evidentohen sprovat në krijimtarinë studentore, ku spikat mbi të gjitha Tokata për piano, por edhe variacionet për violinë solo, përvoja me këngët popullore që kthehet në kostante të krijimtarisë së tij dhe sigurisht, muzika e filmit. *Skënderbeu* (1953) më e njohura, ndërkohë që kemi edhe atë për filmin dokumentar *Shqipëria* (1952), punë këto që e lidhin fort Zadenë me muzikën e filmit. Kjo periudhë mbyllet me Simfoninë, e cilësuar si e para.

Zadeja kthehet në atdhe, si një nga protagonistët kryesorë të jetës muzikore. Këtu fillon angazhimin pranë ansambllit të këngëve dhe valleve me një krijimtari të pasur në fushën e përpunimit të këngëve popullore. Kjo përvojë, me sa kuptojmë, i jep shumë dorë për të artikuluar edhe bindjet e tij lidhur me përpunimin e këngës popullore, të cilat do t'i gjejmë në “Vetparja e procesit” (fq. 205-206). Në këtë pjesë të librit, Tole ka pranëvënë dimensionin profesional me atë personal, çka është e veçantë sepse hedh dritë mbi një periudhë relativisht të vështirë për Zadejën. Nëse nga një anë, karriera e tij shkon drejt konsolidimit të emrit, në anën tjetër, zhvillohen një sërë dramash në jetën personale. Në të gjitha rastet, këto lidheshin me rrethanat social-politike që jetonte vendi. Kam parasysh këtu martesën dhe ndarjen e tij me Dhora Lekën si dhe ndarjen së gjalli me gruan ruse e vajzën e tyre. Të gjitha këto kanë lënë shenjën e tyre të pashlyeshme edhe në tingujt e krijuar prej tij, sado që ai vetë mund të jetë kujdesur që të mos vërehet një gjë e tillë. Kreu i tretë paraqet vitet aktive të krijimtarisë, të cilat autori i ka kufizuar në

periudhën 1956 -1997, pra në rreth 40 vjet. Këtu Tole paraqet qëndrimin e tij ndaj krijimtarisë së Zadejës: pra, duke e konsideruar themelues dhe lëvrues të parimeve të “shkollës kombëtare” në muzikë, duke e distancuar atë nga modelet e metodës së realizmit socialist. Tole komenton në raportet me institucionet e kontrollit që artistët kishin gjatë komunizmit, si dhe interpreton marrëdhëniet me dy kompozitorë bashkëkohës të Zadesë: Prenkë Jakovën dhe Feim Ibrahimin. Këto marrëdhënie kanë qenë shpeshherë objekt debatesh të natyrës polemike dhe jo gjithmonë të bazuara në fakte specifike. Vaso Tole pëpiqet të japë interpretimin e vet mbi to, duke lënë jashtë frymën polemizuese dhe duke e mbajtur diskutimin në nivelin e integritetit profesional të secilit prej tyre dhe frymës kritike që duhet të ekzistojë gjithmonë, edhe në varësit të rrethanave problematike në të cilat këta kompozitorë vepronin. Kreu i katërt shqyrton kronologjinë e veprave dhe vjen si listë e anotuar, e pajisur edhe me me referenca mbi burimet e veprave. Kanë rëndësi sidomos burimet e regjistruara, të cilat i

shtohen atyre të shkruara dhe ndihmojnë në nivelin aural, dëgjimor për këdo që dëshiron të thellohet. Në kapitullin e 12-të autori trajton lidhjen e Zadesë me Kosovën dhe marrëdhëniet që ai ka krijuar me kompozitorë e përfaqësues të shquar të muzikës kosovare. Në këtë rast, autori e lëviz këndin e interesit dhe përmes figurës së Zadesë hedh dritë mbi zhvillimin e dy realiteteve muzikore të ndryshme e deri diku larg njëra tjetrës, por që gjithsesi kërkonin pika takimi dhe forma komunikimi me njëri-tjetrin. Në kronologjinë e veprave, Tole iu ka kushtuar hapësirë më vete edhe kontributeve të tij muzikologjike. Zadeja është ndër më aktivët në këtë drejtim, qoftë me shkrime recensionale për koncerte, ashtu edhe me analiza. Kreu përmbyllës fokusohet te vitet e fundit. Edhe këtu, sërish përmes Zadesë autori përipiqet të lexojë situatën post-diktatoriale të zhvillimeve muzikore; rëndësinë e Festivalit të muzikës së re shqiptare, i cili frymoi gjatë viteve '90. Në një situatë të tillë shohim që Zadeja vijon të ngelet aktiv në pikëpamje të krijimtarisë, me një seri veprash të cilat meritojnë vëmendje.

Në fund, autori ka vendosur një shtojcë me një seri dokumentash të cilat bëjnë fjalë për përgjimin e Çesk Zadesë nga autoritetet e sigurimit të shtetit. Autori bën komente të shkurtra mbi dokumentet, ndërkohë që, në mënyrë të qëllimshme apo jo, shtojca pasohet nga një larmi faksimilesh dekoratash, titujsh e vlerësimesh që po i njëjti regjim i dha Zadejës. Këtu në fakt, mund të hapej një diskutim i gjerë mbi këtë marrëdhënie ambigue që ekziston midis pushteteve totalitare dhe artistëve, marrëdhënie mbi banalitetin e së keqes, nëse do t'i referoheshim Hannah Arendit, por edhe mbi një çështje që mbetet ende për t'u shqyrtuar: sa arrinte vërtet totalitarizmi të kontrollonte metafizikën tingullit dhe sa rol luanin në këtë ata njerëz që duke mos dalë dot nga skemat shabllon përdornin retorikën mbi realizmin socialist në muzikë për t'u mbrojtur e për të sulmuar. Autori nuk ka dashur që të hyjë në këtë pjesë diskutimi, mbase edhe sepse kjo do të përbënte një temë më vete, por pa dyshim kjo është një lloj ftese e tij për të reflektuar. Së fundi, me këtë libër mund të themi se mbyllet një fazë e qasjes

në tërësinë e vet, totalitare, të jetës e veprës së Zadesë, për të hapur në një të ardhme shtigje studimi sistematike, të përqendruara në aspekte të caktuara të saj.

Mikaela Minga